

SAMARQAND VA NAVOIY VILOYATLARIDA MAHALLALARNING
SHAKLLANISH TARIXIDAN

Imonqulova Iroda Ismatullayevna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat Pedagogika Universiteti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar o'qitish metodikasi(tarix)

2 bosqich – magistri

E- mail : irodaimonkulova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyat tarixan umumiy yashashga asoslangan umumiy o'ziga xoslikni yaratish orqali turli etnik va diniy guruhlar vakillarini birlashtira oladigan bir nechta samarali an'anaviy tuzilmalardan birini ifodalagan. Biroq, bu jamoalar tarixi davomida siyosiy hokimiyatlar ko'pincha davlatning qonuniyligini oshirish uchun ushbu institutlarni manipulyatsiya qilishga urinishgan. Ushbu turdagi manipulyatsiya aholining o'z jamoalariga bog'lanishining mohiyatini shubha ostiga qo'ydi va mahalla tuzilmalarining obro'si va qonuniyligini shubha ostiga qo'ydi.

Kalit so'zlar: geografik jamiyat, islohot, ideologizatsiya, demokratlashtirish, bozorlashtirish, hukumat, etnik, manipulyatsiya, konsensus, ekstremal talqinlar.

Markaziy Osiyo davlatlari hozirda tarkibiy islohotlarni amalga oshirib, jamiyat qurilishining yangi shakllariga o'tmoqda. Bu davlatlar o'z jamiyatlarini "ideologizatsiya", "demokratlashtirish" va "bozorlashtirish" kabi qator muammolarga duch kelishmoqda.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun Markaziy Osiyo davlatlarining aksariyati o'z jamiyatlaridagi turli masalalarga yondashishda yuqoridan pastga qarab qaror qabul qilish sxemasiga amal qiladi. Ushbu qaror qabul qilish jarayoni ko'pincha odamlarning o'zaro aloqasi yo'q va ajralgan bo'lishiga olib keladi, bu esa dastlab qo'yilgan maqsadlarga nisbatan samarasiz va samarasiz bo'lgan siyosat natijalariga olib keladi.

Tarixiy davrning o'tgan yillari davomida insoniyat juda ko'p ijtimoiy qadriyatlar taraqqiyotning asosiy omili bo'lib xizmat qilgan. Markaziy Osiyo xalqlari tarixida salmoqli rol o'ynagan mahalla tipidagi jamoa ham ana shunday ijtimoiy qadriyatlardan biri sanaladi.

Ushbu maqolada Samarqand shahrida XI asrlardan boshlab tashkil topgan mahallalar tarixiy va huquqiy hujjatlarda o'z ifodasini topdi. XIV-XV asrlarda mahallalar tizimi shahar ijtimoiy-iqtisodiy hayotining rivojlanishida katta rol o'ynadi. Keyingi davrlarda fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarishining bu shakli Samarqand shaxrining madaniy va ma'naviy ravnaqini ta'minladi.

Sharq xalqlari davlatchiligi va tamadduni tarixida, ular taraqqiyotining barcha

bosqichlarida jamiyat iqtisodiy va siyosiy hayotining markazlari hisoblanmish shaharlar muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Shaharlarda davlat harbiy-ma'muriy va madaniy hayotning barcha salohiyati jamlangan edi.

Iqtisodiy va madaniy rivojlanishda shaharlarning yetakchilik mavqeini egallagani, jumladan, Sharqning yirik shaharlashgan mintaqalari hisoblangan O'rta Osiyoda ham kuzatiladi. O'rta Osiyo shaharlari zamonasining turli davrlarida ishlab chiqaryshni, savdo-sotiqni yurgizuvchi, fanni rivojlantiruvchi yirik markazlar sifatida ta'riflangan. Xususan, Samarqand nafaqat O'rta Osiyo, balki butun Sharqning yirik shaharlari sirasiga kirib, u O'rta Osiyoning eng katta daryolari O'kuz va Yaksart Amudaryo va Sirdaryo oraligidagi ulkan madaniy maskanning markazida - "zar sochuvchi daryo" deb atalmish Zarafshon bo'ylarida va Yevrosiyoning eng muhim savdo tarmoqlari tutashgan yo'lda qad ko'tardi.

Bu hudud O'rta Osiyodan oqib o'tadigan ikki azim daryoning oraligida joylashgani va respublikamiz - O'zbekiston xalqlarining yuksalish bosqichlarini yoritishdagi ahamiyati bilan katta qiziqish tug'diradi. O'sha zamon tarixchilari, geograflari, sayyohlari, savdogarlari va din targibotchilari - missionerlari Samarqandga "Er yuzining sayqali", "Sharq Rimi", "Sharqning jannati", "Sug'dning mashhur bozori", "Musulmon olamining kimmatbaho gavhari", "Yer yuzining porloq nuqtasi" singari ta'sirli, jozibali va lo'nda qilib ifodalangan nomlar, turli davrlarda shaharga tashrif buyurgan zamon- doshlari tomonidan ta'rif etilgan.

Shaharning tahsinga loyiq qiyofasi hozirga qadar saqlanib qolgan. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A. Karimov Samarqandni shunday deb ta'riflagandi. Biz Samarqand deganda qadim-qadimda fan va maorif, madaniyat va ma'naviyat beshigi bo'lgan yorqin maskanni ko'z oldimizga keltiramiz. Bugungi kun shoiri ifodalagandek, ana shu "tarix marjonidagi dur" ko'p asrlik o'tmishni boshidan kechirib, o'zining betakrorligi bilan O'zbekiston deb atalmish yurtning kanchalar ajib, saxovatli va ulug'vor ekanligini dunyoga tarannum etmoqda.

Shahar hayotining butun 2750 yili bu zamin tarixining eng porloq sahifalaridan biridir. Shahar tarixi bilan tanishish ana shu zaminda dastlabki manzilgoxlariga asos solingan vaqtdan boshlangan. Bu esa etnik, ijtimoiy-siyosiy, madaniy va migratsiya jarayonlarining o'ziga xosligini teran tasavvur etish va tushunishga imkon beradi. Shu sababli mualliflar jahondagi eng qadimiy shaharlardan biri Samarqandning paydo bo'lish davri va rivojlanish bosqichlari to'g'risida kichik risola misolida va ilmiy-ommabop shaklda hikoya qilishga harakat qildilar.

Shunday qilib, farovon va mojarolarsiz jamiyatga yordam beradigan islohotlarni tushunish va amalga oshirish uchun nafaqat global talablarni, balki mahalliy ehtiyojlarni ham hisobga oladigan yangi yondashuvni qo'llash va jamiyatga asoslangan tashkilotlar misol qilib keltirgan an'anaviy yondashuvlarni qabul qilish kerak. Ushbu maqola ana shunday turar-joy institutlardan biri: mahalla jamiyati yoki mahallaga

qaratilgan.

Samarqand va Navoiy viloyatlari mahallalarida jamoalari, masalan, mahallalar so'nggi yillarda sezilarli o'rin egallagan bo'lsa-da, na sho'rolar davrida, na Markaziy Osiyoda shakllangan yangi davlat va jamiyatlar qurilishida bu jamoalarning o'rni to'g'risida konsensusga erishilmagan. Garchi ushbu maqola o'z tahlilini oldingi tadqiqotlar natijalariga asoslagan bo'lsa-da, u nafaqat mahallaning o'tmishi yoki hozirgi shaklini o'rganish, balki mahalla haqidagi tasavvurlar va tushunchalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ham o'rganish muhimligiga urg'u beradi.

Shu bois mazkur maqolada Samarqand va Navoiy viloyatlari mahallalarida mahalliy mahalla haqidagi yangi tushunchaning ijtimoiy-madaniy qurilishi va bu jarayonga madaniy o'ziga xosligi va xotiralari qanday ta'sir ko'rsatishiga e'tibor qaratilgan.

Hozirgi kunga kelib Samarqand viloyatida mavjud mahallalar soni 1126 tani tashkil etmoqda, shulardan 215 tasi Samarqand shahrida faoliyat olib borayotgan mahallalardir.

Bir mahalla hududida ham rasmiy, ham norasmiy mahalla mavjud bo'lgan holatlar bo'yicha ushbu tadqiqot ushbu ikki mahalla o'rtasidagi munosabatlarni tushuntirishga va ularning tuzilishi va funksiyalari jihatidan qanday farq qilganligini aniqlashga harakat qiladi. Ushbu tadqiqot, shuningdek, mahallalar tomonidan ko'rilgan davlat yordamining mohiyatini, xususan, mahallaning har tomonlama qamrab oluvchi geografik jamiyat sifatida esda qolishi yoki etnik xususiyatlariga ko'ra ayrim shaxslarni birlashtirgan tuzilma sifatida ko'rib chiqiladi.

Ko'p yillar davomida mahallaning vazifasi oilalarga yordam berib, mahalliy darajada jamoaning turli masalalarini hal qilish edi. O'zbeklarga xos o'zini boshqarish tizimining noyob usuli mahalla qadimdan odamlarning ijtimoiy madaniy hayotida chuqur joy egallagan. O'zaro mehr-oqibat, ahillik va totuvlik, ehtiyojmand, yordamga muhtoj kimsalarga, yetim-yesirlarga g'amxo'rlik qilish, to'y-tomosha, hashar va marakalarning ko'pchilik bilan o'tishini ta'minlash, aholining bir-biriga yelkadosh va kamarbasta bo'lish kabi xususiyatlari mahallada shakllangan.

Har bir mintaqa aholisining bir qismi bundan mustasno. Ushbu maqolaning asosiy xabari shundan iboratki, jamiyat tarixan ma'lum bir Samarqand va Navoiy viloyatlari mahallalarida umumiy yashashga asoslangan umumiy o'ziga xoslikni yaratish orqali turli etnik va diniy guruhlar vakillarini birlashtira oladigan bir nechta samarali an'anaviy tuzilmalardan birini ifodalaydi.

Qolaversa, Samarqand va Navoiy viloyatlari mahallalarida jamiyatlari turli xil xavf-xatarlarga, masalan, ekologik xavf va iqtisodiy kamchiliklarga duch kelsa-da, bu muammolarni aholining noroziligini mahalliy lashtirmasdan va kichikroq jamoalar, masalan, mahallalarda jamoatchilik roziligini yaratmasdan hal qilib bo'lmaydi. Tarix davomida siyosiy hokimiyatlar nafaqat davlat aholisiga, balki boshqa hukumatlarga

nisbatan ham davlatning qonuniyligini oshirish uchun ushbu institutlarni manipulyatsiya qilishga urinishgan. Ushbu turdagi manipulyatsiya aholining o'z jamoalariga bog'lanishining mohiyatini shubha ostiga qo'ydi va mahalla tuzilmalarining obro'si va qonuniyligini shubha ostiga qo'ydi.

Bundan tashqari, bu manipulyatsiya ta'sirlangan aholi orasida yangi va pragmatik ikki darajali mentalitetga olib keldi. Jumladan, O'zbekiston aholisi jamoat manfaatlariga (mahallalar tomonidan ko'zda tutilgan) marosimiy sadoqatini namoyon etadilar; biroq, ayniqsa, postsovet muhitida, bu rezidentlar ham o'zlarining shaxsiy manfaatlarini ko'zlaydilar, o'z jamoalarining boshqa a'zolarining manfaatlarini mensimaydilar.

Mahallalarni tushunishning yuqorida qayd etilgan ikkala yondashuvi ham ushbu mahalliy jamoalarning mavjudligi va faoliyatining ayrim jihatlarini yoritib bergan bo'lsa-da, bu ikki nuqtai nazarning hech biri mahallalar, ularning aholisi va davlat bilan bog'liq munosabatlarning mohiyatini to'liq yoritib bera olmaydi.

Xususan, ikkala nuqtai nazar ham mahallalarni ikkilik tuzilmaga joylashtirish orqali mahallalarning rolini qutblaydi, ularda ular davlat siyosatining qurboni yoki agenti hisoblanadi. Joriy tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Samarqand va Navoiy viloyatlari mahallalarida mahalliy hamjamiyatlarning, xususan, o'zbek mahallalarining o'rni va rolini tushunishga qaratilgan bu ikkala yondashuv ham to'liq bo'lmagan va qo'shimcha tushuntirishlarni talab qiluvchi ekstremal talqinlarni ifodalaydi.

Ushbu muammoni hal qilish uchun ushbu tadqiqot o'zbek mahallalari va davlat o'rtasidagi o'rni, roli va munosabatlari Shlapentox (Shlapentokh, 1985, 1989, 1999) tomonidan taklif qilingan muhim tabiatni tavsiflash uchun paradigma nuqtai nazaridan tushuntiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaev, 2005 yil Sh.M. Abdullaev Sovremennye etnokul'turnye protsessy v maxallyah Tashkenta Fan, Toshkent (2005)
2. Abramson, 1998 yil Abramson, D. M. (1998). Sovetdan mahallaga: postsovet O'zbekistonda jamiyat va o'tish davri. Ph.D. dissertatsiya, UMI Microfilm, Indiana universiteti.
3. Arifxonova, 1998 yil Z.H. Arifxonova Rol' mahalla v vozrozhdenii natsional'nykh traditsii Uzbekskogo naroda Obshchestvennye Nauki v Uzbekistane, 7 (1998), 24-31-betlar.
4. Yozuvni ScopusGoogle Scholar-da ko'ring Arifxonova, 2000 yil
5. Z.H. Arifxonova Sovremennaya jizn' an'analari Toshkent O'zbekiston, Toshkent (2000)
6. Arifxonova, 2005 yil Z.H. Arifxonova Tradisionnye soobshchestva v usloviyakh nezavisimogo etnokul'turnogo razvitiya Sh.M. Abdullaev (Tahr.), Sovremennye etnokul'turnye protsessy v mahalla Toshkent, Fan, Toshkent (2005), 8-52-betlar